

Pozityvios procesinės valstybės pareigos pagal Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 2 ir 3 straipsnius: Lietuvos patirtis

Gintaras Goda

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedros partnerystės profesorius
socialinių mokslų daktaras
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-00117 Vilnius, Lietuva
Tel.: (+370 5) 236 6167
El. paštas: gintaras.goda@ff.vu.lt

Straipsnyje analizuojamas priežastys, dėl kurių Europos Žmogaus Teisių Teismas bylose prieš Lietuvą pakankamai dažnai nustato EŽTK 2 ir 3 straipsnių pažeidimus. Tyrimu siekiama atskleisti pagrindines ikiteisminio tyrimo subjektų ir teismų daromas klaidas, lemiančias EŽTK pažeidimus.

Pagrindiniai žodžiai: pozityvios valstybės pareigos, EŽTK, efektyvus smurtinių įvykių tyrimas.

The Positive Procedural Obligations of States under Article 2 and 3 of the European Convention on Human Rights: Lithuanian Experience

The article analyzes the reasons why the ECtHR finds violations of Articles 2 and 3 of the ECHR quite often in cases against Lithuania. The investigation aims to reveal the main mistakes made by the subjects of pre-trial investigation and the courts, which lead to violations of the ECHR.

Keywords: positive state obligations, ECHR, effective investigation of violent events.

Įvadas

Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau ir EŽTT) jurisprudencijos analizė rodo, kad bylose prieš Lietuvą EŽTT yra jau 15 kartų nustatęs, kad nukentėjusių asmenų pareiškimai (skundai) dėl artimųjų (šeimos narių) mirties priežasčių nustatymo bei nukentėjusiųjų pareiškimai (skundai) dėl jų patirto sveikatos sutrikdymo tiriami netinkamai – EŽTT veiklos ataskaitoje (Annual Report European Court of Human Rights, 2019... p. 137) nurodoma, kad nuo Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau ir EŽTK arba Konvencija) ir jos papildomų protokolų įsigaliojimo Lietuvai mo-

Received: 20/11/2020. **Accepted:** 22/12/2020

Copyright © 2021 Gintaras Goda. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

mento dėl pareigos atlikti efektyvų tyrimą nevykdymo Lietuva EŽTK 2 straipsnį¹ procesiniu aspektu² yra pažeidusi 6 kartus³, o EŽTK 3 straipsnį⁴ – 9 kartus⁵. Nors minėtuose Konvencijos straipsniuose apie valstybės pareigas kruopščiai išsiaiškinti įvykio aplinkybes *expressis verbis* nėra kalbama, tokia pareiga aiškiai suformuluota EŽTT jurisprudencijoje.

Tais atvejais, kai EŽTT daro išvadą, kad valdžios institucijos yra atsakingos už asmens mirtį ar sveikatos sutrikdymą, – konstatuojamas Konvencijos pažeidimas materialiuoju aspektu; jei valstybės institucijos neužtikrina tokių įvykių efektyvaus tyrimo, – konstatuojamas pažeidimas procedūrinis (formaliuoju) aspektu. Pastaruoju metu byloje prieš Lietuvą paprastai EŽTK pažeidimai nustatomi abiem aspektais. Didelis EŽTK 2 ir 3 straipsnių pažeidimų skaičius sudaro nepalankų išpūdį apie valstybę, t. y. galima teigti, kad toje valstybėje nepakankamai vertinama žmogaus gyvybė, jo sveikata ir orumas, kad į smurtinį elgesį valstybės institucijos visai nereaguoja arba tai daro atmetinai. Tokios EŽTT bylos atsiliepia ir valstybės biudžetui, nes pareiškėjams priteisiamos gana nemažos kompensacijos. Straipsnis skiriamas priešasčių, dėl kurių konstatuoti minėtų EŽTK straipsnių pažeidimai, analizei. Jame bandoma atsakyti į klausimą, ar pažeidimai buvo nustatyti dėl susiklosčiusių ypatingų, retai pasitaikančių aplinkybių, ar EŽTT bylos rodo įprastus mūsų teisinės praktikos trūkumus.

Apie baudžiamojo proceso paskirtį, įskaitant pareigą atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai išnagrinėti baudžiamąsias bylas, įvairiais aspektais yra rašę iš esmės visi baudžiamojo proceso teisės tematika publikacijas rengiantys Lietuvos teisės mokslininkai. Išsamiausiai apie žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo problemas yra rašę R. Merkevičius, R. Ažubalytė, P. Kuconis, R. Jurka, A. Juozapavičius. Šiame straipsnyje nagrinėjamu aspektu išsamesnių mokslinių tyrimų nėra atlikta.

Straipsnyje naudojami istorinis, loginis, gramatinis ir sisteminės analizės mokslinio tyrimo metodai.

1. Situacijos, kuriose Lietuva pagal EŽTT sprendimus netinkamai vykdė iš EŽTK 2 ir 3 straipsnių kylančias pareigas

Teisės literatūroje, remiantis EŽTT jurisprudencijos analize, yra nurodoma, kad pagal EŽTK 2 ir 3 straipsnius kiekvienai valstybei kyla pareigos: 1) užkirsti kelią atitinkamų žmogaus teisių pažeidi-

¹ „2 straipsnis. Teisė į gyvybę

1. Kiekvieno asmens teisė į gyvybę saugoma įstatymu. Negalima tyčia atimti niekieno gyvybės, nebent yra vykdomas teismo nuosprendis dėl nusikaltimo, už kurį tokią bausmę nustato įstatymas.

2. Gyvybės atėmimas nėra laikomas šio straipsnio pažeidimu, jeigu tai padaroma panaudojant ne daugiau jėgos negu neišvengiamai būtina:

a) ginant kiekvieną asmenį nuo neteisėto smurto;

b) siekiant teisėtai sulaikyti arba sutrukdyti teisėtai kalinamam asmeniui pabėgti;

c) imantis teisėtų veiksmų siekiant numalšinti riaušes ar sukilimą“.

1983 m. balandžio 28 d. EŽTK protokolo Nr. 6 „Dėl mirties bausmės panaikinimo“ 1 straipsnyje nustatyta: „Mirties bausmė panaikinama. Niekas negali būti nuteistas mirties bausme, ir ji niekam nevykdoma.“

² Atkreiptinas dėmesys, kad ankstesnėje EŽTT jurisprudencijoje, pavyzdžiui, konstatuojant EŽTK 3 straipsnio pažeidimą, kartais nebuvo nurodoma, kokiu aspektu (materialiuoju ar procesiniu) pažeidimas konstatuojamas, todėl EŽTT pateikiama statistika šiuo požiūriu nėra visiškai tiksli. Pažymėtina, kad naujesnėse byloje dažnai konstatuotas dvigubas pažeidimas procesiniu ir materialiuoju aspektais.

³ *Juozaitytė ir Bikulčius prieš Lietuvą* (2008), *Česnulevičius prieš Lietuvą* (2012), *Banel prieš Lietuvą* (2013), *Bakanova prieš Lietuvą* (2016), *Miliukas prieš Lietuvą* (2019), *Tumėnienė prieš Lietuvą* (2019).

⁴ „3 straipsnis. Kankinimo uždraudimas

Niekas negali būti kankinamas, patirti nežmoniška ar žeminanti jo orumą elgesį arba būti taip baudžiamas“.

⁵ Iš EŽTT sprendimų turinio matyti, kad procesinis aspektas (kuris ne visais atvejais išskirtas rezoliucinėje dalyje) nustatytas byloje *Iljina ir Sarulienė prieš Lietuvą* (2011), *Valiulienė prieš Lietuvą* (2013), *Gedrimas prieš Lietuvą* (2016), *Yusiv prieš Lietuvą* (2016), *Kraulaidis prieš Lietuvą* (2016), *Mažukna prieš Lietuvą* (2017), *Kosteckas prieš Lietuvą* (2017), *Abu Zubaidah prieš Lietuvą* (2018), *Žemaitis prieš Lietuvą* (2019), *Žnakovas prieš Lietuvą* (2019).

mams, 2) nustatyti pažeidimus padariusius asmenis, jei nepavyko užkirsti jiems kelio, 3) nubausti pažeidėjus, 4) pažeidėjams taikyti jų orumo nežeminančias bausmes (pvz., Akandji-Kombe, 2007, p. 36). Įvykiai, kurių padariniai yra žmogaus mirtis ar jo sveikatos sutrikdymas, turi būti tiriami *ex officio*, t. y. nelaukiant, kol bus pateiktas atitinkamas pareiškimas ar skundas, o pats tyrimas turi būti efektyvus, t. y. atitinkantis tris sąlygas: tyrimą turi atlikti nepriklausoma institucija (pvz., teisėsaugos įstaiga negali atlikti tyrimo dėl galimai tos pačios įstaigos pareigūnų padarytų pažeidimų); tyrimas turi būti greitas, tikslus, kruopštus (angl. *prompt, speedy, thorough*); tyrimas turi baigtis kaltų asmenų nustatymu ir nubaudimu (pvz., Akandji-Kombe, 2007, p. 34).

Lietuva minėtų pareigū yra neįvykdžiusi, tirdama įvairius įvykius. EŽTK 2 straipsnio pažeidimai procesiniu aspektu EŽTT nustatyti dėl: policijos pareigūnų veiksmų neištyrimo, kai persekiojant stabdomą automobilį panaudojamas šaunamasis ginklas ir nušaudami du automobilyje esantys asmenys (*Juozaitytė ir Bikulčius prieš Lietuvą*, 2008); mirties įkalinimo įstaigoje dėl smurtinių kalinių veiksmų aplinkybių neištyrimo (*Česnulevičius prieš Lietuvą*, 2012); neveiksmingo tyrimo, kai nugriuvus apleisto pastato balkonui žuvo žmogus⁶ (*Banel prieš Lietuvą*, 2013); jūreivio mirties tolimojo plaukiojimo metu aplinkybių neištyrimo (*Bakanova prieš Lietuvą*, 2016); netinkamo gaisro priežasčių Lukiškių tardymo izoliatoriuje – kalėjime tyrimo (*Miliukas prieš Lietuvą*, 2019); neišaiškinto nužudymo (*Tumėnienė prieš Lietuvą*, 2019).

EŽTK 3 straipsnio pažeidimus procesiniu aspektu EŽTT yra nustatęs dėl: nukentėjusiųjų skundų dėl smurtinių policijos pareigūnų veiksmų neištyrimo (*Iljina ir Sarulienė prieš Lietuvą*, 2011; *Gedrimas prieš Lietuvą*, 2016; *Yusiv prieš Lietuvą*, 2016; *Žemaitis prieš Lietuvą*, 2017; *Znakovas prieš Lietuvą*, 2019); smurtinių trečiųjų asmenų veiksmų neištyrimo (*Valiulienė prieš Lietuvą*, 2013; *Kosteckas prieš Lietuvą*, 2017), eismo įvykio aplinkybių neišaiškinimo (*Kraulaidis prieš Lietuvą*, 2016); nelaimingo atsitikimo darbe aplinkybių neištyrimo (*Mažukna prieš Lietuvą*, 2017); slapto kalėjimo buvimo aplinkybių neišaiškinimo (*Abu Zubaidah prieš Lietuvą*, 2018).

Kiekvienos iš paminėtų bylų aplinkybės, be abejo, yra individualios, visgi, analizuojant priežastis, dėl kurių EŽTT sprendimu buvo nustatytas EŽTK pažeidimas, galima matyti, kad tam tikros procesinių veiksmų atlikimo ir sprendimų priėmimo klaidos kartojasi⁷.

2. EŽTK pažeidimų padarymo priežastys

Pareigos valstybės subjektams imtis visų būtinų žmogaus teisėms ir laisvėms apsaugoti priemonių kyla ne vien tik iš EŽTK, bet ir iš mūsų nacionalinės teisės, pirmiausia Konstitucijos. R. Merkevičius, nagrinėdamas konstitucinių vertybių apsaugos baudžiamajame procese problemą, nurodo, kad „Subjektyvus – objektyvus pagrindinių žmogaus teisių ir fundamentalių procesinių garantijų turinys ne tik draudžia valstybei (jos institucijoms ir pareigūnams) pažeisti šias teises ir garantijas (*status negativus* išraiška), bet ir objektyviai įpareigoja valstybę (Konstitucijos 5 str. 2 ir 3 d.) bei suteikia individui subjektyvią teisę reikalauti (Konstitucijos 6 straipsnio 2 dalis su nuoroda į konkrečią žmogaus teisę ar procesinę garantiją deklaruojančią Konstitucijos nuostatą), kad valstybė imtųsi pozityvių veiksmų, kurie užtikrintų žmogui veiksmingą galimybę realizuoti savo teises bei naudotis konstitucinėmis garantijomis“ (Merkevičius, 2018, p. 400).

⁶ EŽTT padarė išvadą, kad nacionalinėje teisėje nenustatytos veiksmingos teisinės priemonės, reguliuojančios pareigą kontroliuoti apleistus statinius ir atsakyti už jų padarytą žalą, taip pat konstatavo savivaldybės neveikimą, ikiteisminio tyrimo neveiksmingumą.

⁷ Toliau tekste neanalizuojama byla *Abu Zubaidah prieš Lietuvą* (2018), kaip ryškiai dėl tarptautinio konteksto išsiskirianti iš įprastos Lietuvai baudžiamojo proceso problematikos.

2.1. Ikteisminio tyrimo pradėjimo, nutraukimo ir efektyvaus reikšmingų aplinkybių ištyrimo problematika

Nepagrįstas atsisakymas pradėti ikiteisminį tyrimą (nepagrįstas atsisakymas iškelti baudžiamąją bylą iki 2002 m. priimto Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) įsigaliojimo) yra seniai žinoma mūsų baudžiamojo proceso problema (Kuconis, 2012; Juozapavičius, 2017). Taigi nelabai stebina, kad, pavyzdžiui, EŽTT byloje *Juozaitienė ir Bikulčius prieš Lietuvą* (2008) kaip vienas iš pažeidimo konstatavimo argumentų nurodoma tai, jog tyrimas dėl į automobilį šaudžiusio pareigūno veiksmų pradėtas praėjus 10 mėnesių po įvykio. Patikimų statistinių duomenų apie atsisakymus pradėti ikiteisminius tyrimus ir tokių atsisakymų pagrindus nėra pateikiama, visgi, matant bendrą statistiką dėl nepradėtų ar bylos perdavimu neužsibaigusių ikiteisminių tyrimų bei skundų dėl tokių sprendimų skaičių, galima teigti, kad probleminių situacijų dėl tinkamo ikiteisminio tyrimo funkcijos vykdymo turima daug⁸.

Bylos *Znakovas prieš Lietuvą* (2019) sprendime nagrinėta situacija, kai pagal nukentėjusiojo skundą dėl nežymaus sveikatos sutrikdymo, patirto policijos pareigūnams panaudojus prieš sulaikytą asmenį *Taser* prietaisą (elektrošoka), atsisakyta pradėti ikiteisminį tyrimą, prokurorui konstatavus, kad generalinio policijos komisaro patvirtintos taisyklės naudoti tokią priemonę leidžia. Su tokia išvada sutiko ir skundus nagrinėję ikiteisminio tyrimo teisėjas ir apygardos teismas. Taigi Lietuvoje tiek prokurorui, tiek teismams atrodė, kad ir neatlikus ikiteisminio tyrimo yra akivaizdu, jog policijos pareigūnai veikė teisėtai. Vis dėlto EŽTT nusprendė, kad tokių įvykių tyrimas turi būti gerokai kruopštesnis⁹.

EŽTT pavyzdžiai ypač aiškiai parodo ir nepagrįsto ikiteisminio tyrimo nutraukimo (nutraukinėjimo) problemą. Byloje *Juozaitienė ir Bikulčius* (2008) nurodyta, kad byla buvo nutraukta ir paskui atnaujinta tik vieną kartą ir po to galutinai nutraukta, o byloje *Česnulevičius prieš Lietuvą* (2012) konstatuojama, kad tyrimas sustabdytas ir atnaujintas penkis kartus, atliktos nekokybiškos kraujo mėginių (įtariamųjų) ekspertizės, praėjus dvejiems metams ir 4 mėnesiams tyrimas galutinai sustabdytas, nenustačius įtariamųjų. Byloje *Banel prieš Lietuvą* (2013) konstatuota, kad penkerius metus vykęs tyrimas galutinai nutrauktas dėl senaties, prieš tai tyrimas buvo nutraukiamas ir pagal pareiškėjos skundus atnaujinamas tris kartus. Bylose *Kraulaidis prieš Lietuvą* (2016) ir *Mažukna prieš Lietuvą* (2017) taip pat nurodoma apie tris kartus nutrauktą ikiteisminį tyrimą. Byloje *Kraulaidis prieš Lietuvą* EŽTT dėmesį atkreipė į tai, kad, tiriant eismo įvykį, kuriame dalyvavo tik dvi transporto priemonės, skirtos keturios ekspertizės, o nukentėjusiojo iniciatyva gauta specialisto išvada buvo paneigta tik po devyniolikos mėnesių (atlikus dvi ekspertizes).

Gedrimo prieš Lietuvą (2016) byloje vertintas procesas, kai ikiteisminis tyrimas, trukęs trejus su puse metų, buvo penkis kartus nutrauktas, nes konstatuota, kad pareigūnų veiksmai buvo teisėti.

Apibendrinant šiuos pavyzdžius galima teigti, kad to paties ikiteisminio tyrimo nutraukimas ir atnaujinimas kelis kartus leidžia daryti dvi (iš dalies alternatyvias) išvadas apie blogą ikiteisminio tyrimo kokybę. Tokie pavyzdžiai rodo, kad (pirmas variantas) ikiteisminio tyrimo pareigūnai atmestinau vykdo savo pareigas ir neatlieka būtinų ikiteisminio tyrimo veiksmų ir dėl to sprendimas nutraukti procesą yra panaikinamas, tenkinant nukentėjusiųjų skundą, arba tai, kad (antras variantas) prašymai atnaujinti ikiteisminį tyrimą yra tenkinami nepagrįstai, t. y. situacijose, kai visi logiškai būtini proceso veiksmai yra atlikti, bet skundą nagrinėjantis subjektas tyrimą atnauja tarsi apsidrausdamas – o gal ką

⁸ Lietuvos Respublikos prokuratūros 2019 m. veiklos ataskaitoje nurodyta, kad per metus priimta 59 631 nutarimas atsisakyti pradėti, sustabdyti ar nutraukti ikiteisminį tyrimą. Deja, atskira statistika pagal nutarimų rūšis nėra pateikiama.

⁹ Apie šią EŽTT bylą žr. žemiau.

nors dar pavyks išsiaiškinti. Netinkamu baudžiamojo proceso subjektų pareigų atlikimu laikytini tiek tie atvejai, kai niekaip nepavyksta pasiekti, kad ikiteisminis tyrimas būtų atliekamas itin kruopščiai ir išsamiai, tiek tie atvejai, kai nieku būdu neapsisprendžiama, ar ikiteisminis tyrimas turi būti tęsiamas ar nutraukiamas, kai objektyviai naujų efektyvių ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikti yra neįmanoma arba jų atlikti ir nereikia, nes proceso nutraukimo pagrindas yra neabejotinai nustatytas.

2.2. Nukentėjusiojo interesų aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese ignoravimas

Ikiteisminį tyrimą atliekantys pareigūnai ir bylas nagrinėjantys teismai savo procesines funkcijas privalo vykdyti suvokdami, jog vienas iš pagrindinių baudžiamojo proceso tikslų yra siekis, kad „greitai tiriant ir nagrinėjant bylas dėl nusikalstamų veikų būtų patenkintas nusikalstamos veikos aukos interesas, kuo greičiau įvykdomas teisingumas ir kartu užtikrinamas greitas žalos atlyginimas bei moralinė satisfakcija“ (Ažubalytė, *et al.*, 2016, p. 26). Užtikrinti tinkamas procesines garantijas nukentėjusiesiems (kaip ir kitą paramą nusikalstamų veikų aukoms) ES valstybės nares šiuo metu įpareigoja ir 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, kuria nustatyti būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai. Manytina, kad BPK (pirmiausiai 28 straipsnyje, 44 straipsnio 10 dalyje) yra įtvirtintas (bei buvo įtvirtintas ir iki minėtos direktyvos priėmimo) pakankamas nukentėjusiojo teisių sąrašas, atitinkantis minėtos direktyvos reikalavimus ir sudarantis sąlygas nukentėjusiajam būti aktyviam proceso dalyviui. Visgi tai, kiek efektyviai nukentėjusysis gali naudotis šiomis teisėmis kiekvienoje konkrečioje byloje, priklauso nuo bylą savo žinioje turinčių pareigūnų sprendimų. Bylų *Miliukas prieš Lietuvą* (2019), *Bakanova prieš Lietuvą* (2016), *Tumėnienė prieš Lietuvą* (2019) pavyzdžiai rodo, kad nukentėjusiojo teisės aktyviai dalyvauti procese yra neužtikrinamos ar užtikrinamos nepakankamai:

- asmuo pripažįstamas ir vieną kartą apklausiamas kaip nukentėjusysis, tačiau apie proceso pabaigimą (nutraukimą), priešingai nei reikalauja įstatymai, nėra informuojamas, taip atimama galimybė apskusti sprendimą (*Miliuko* bylos situacija);
- nukentėjusieji patys bando aiškintis nužudymo aplinkybes (*Tumėnienės* bylos situacija) – ikiteisminis tyrimas trunka šešerius su puse metų, tam tikrais laikotarpiais apskritai jokių proceso veiksmų neatliekama;
- į nukentėjusiųjų prašymus atlikti būtinus proceso veiksmus vangiai reaguojama (*Bakanovos*, *Tumėnienės* bylų situacijos). Pavyzdžiui, *Bakanovos* byloje prašymas užsienio valstybės (Brazilijos) institucijoms dėl informacijos pateikimo rengtas aštuonis mėnesius, išsiųstas praėjus trejiems metams po įvykio (suprantama, kad praėjus tiek laiko jokios reikšmingos informacijos nesulaukta).

Byloje *Valiulienė prieš Lietuvą* (2013) smurto artimoje aplinkoje¹⁰ faktinės aplinkybės liko nenustatytos, baudžiamąjį procesą nutraukus dėl suėjusio senaties termino. Senaties terminas suėjo valstybės institucijoms keičiant nuomonę, ar dėl pranešimo apie smurtą turi būti palaikomas valstybinis kaltinimas¹¹, ar byla turi būti nagrinėjama privatus kaltinimo tvarka. Tai reiškia, kad nukentėjusioji tam tikra prasme valstybės buvo klaidinama – vienais laikotarpiais imituojant veiklą – t. y. formaliai rodant, kad nusikalstamos veikos yra tiriamos, kitais laikotarpiais nukentėjusiajai būdavo paaiškinama, kad ji pati turi ginti savo interesus privatus kaltinimo tvarka. Pažymėtina, kad šiuo metu tokia situacija negalima

¹⁰ Kadangi kalbama apie 2001 m. įvykusių 5 smurtinių konfliktų tyrimo aplinkybes, primintina, kad tuo metu smurto artimoje aplinkoje terminas teisinėje praktikoje nebuvo vartojamas.

¹¹ Situacija byloje kažkiek buvo sudėtingesnė ir dėl naujų BK ir BPK įsigaliojimo (2003 m. gegužės 1 d.) vykstant procesui.

dėl privataus kaltinimo instituto Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje panaikinimo¹². Šis įstatymų leidėjo žingsnis gali būti vertinamas įvairiai, bet čia aptariamos situacijos kontekste galima matyti privataus kaltinimo instituto atsisakymo pranašumą – į nukentėjusiųjų skundus dėl galimai jų atžvilgiu padarytos nusikalstamos veikos negali būti nereaguojama, nurodant formalią priežastį, kad veika yra persekiotina privataus kaltinimo tvarka, todėl ikiteisminio tyrimo pareigūnai jokių veiksmų neatliks¹³.

2.3. Teismo procesų problematika

EŽTT išvadas apie netinkamą valstybės pozityvių pareigų atlikimą daro įvertinęs ir tai, ar sklandžiai vyko bylų nagrinėjimas teisme. Dideli intervalai tarp teismo posėdžių, dažnas jų atidėjimas – akcentuotina mūsų baudžiamojo proceso problema. Byloje *Tumėnienė prieš Lietuvą* (2019) EŽTT neigiamai vertino tai, kad pirmosios instancijos teismas bylą nagrinėjo beveik dvejus metus, per kuriuos įvyko tik 8 posėdžiai (dar 4 atidėti dėl teisėjų negalėjimo posėdžiauti), o nukentėjusiosios apeliacinis skundas, kuriuo buvo apskūstas išteisinamasis nuosprendis, atmetas po beveik dvejus metus trukusio apeliacinio proceso, kurio metu surengti vos 6 posėdžiai (1 posėdis neįvyko dėl teisėjo ligos). Siekiant, kad tokia ydinga bylų nagrinėjimo teismuose praktika būtų pakoreguota, 2014 m. kovo 13 d. buvo priimtos BPK pataisos¹⁴, numatančios, kad pertraukos tarp teismo posėdžių paprastai negali trukti ilgiau kaip vieną mėnesį. Deja, ypač ilgai truncančių teismų procesų pavyzdžių turime ir šiuo metu¹⁵.

Byloje *Kosteckas prieš Lietuvą* (2017) EŽTT neigiamai atsiliepė apie bylų grąžinimo nagrinėti iš naujo tai pačiai instancijai praktiką – teismuose byla nagrinėta ilgiau nei ketverius metus ir nutraukta dėl senaties termino suėjimo: pirmosios instancijos teismo apkaltinamieji nuosprendžiai buvo du kartus apeliacinės instancijos teismo panaikinti ir byla perduota iš naujo nagrinėti pirmosios instancijos teismui. EŽTT priminė, kad besikartojantys sprendimai grąžinti bylą nagrinėti tos pačios instancijos teisme, kai tokie sprendimai priimami dėl žemesnės instancijos teismų padarytų klaidų, gali reikšti esminius teismų sistemos trūkumus (sprendimo 43 punktą). Manytina, kad pažeidimo galėjo būtų išvengta, jei apeliacinės instancijos teismas pats būtų ištaisęs klaidas ir priėmęs nuosprendį, o ne dirbtinai du kartus pripažinęs pirmosios instancijos teismą šališku. EŽTT teiginys apie esminius teismų sistemos trūkumus nėra priekaištas įstatymų leidėjui, o apeliacinės instancijos teismų praktikai. 2002 m. priimtame BPK apeliacinės instancijos teismui buvo beveik nepalikta galimybių bylą perduoti iš naujo nagrinėti pirmosios instancijos teismui. Toks reguliavimas nustatytas siekiant išvengti proceso vilkinimo siuntinėjant bylą atgal į ankstesnę proceso stadiją (Kazlauskas, Goda, 1999, p. 14). Visgi kaip išimti palikus galimybę perduoti bylą iš naujo nagrinėti pirmosios instancijos teismui, jei, apeliacinės instancijos teismo nuomone, bylą pirmosios instancijos teismas nagrinėjo šališkai, apeliacinės instancijos teismai ši bylos grąžinimo pagrindą pradėjo traktuoti labai laisvai. Tokių apeliacinės instancijos teismų neteisėtų sprendimų problema tikrai yra neatsitiktinė, į šią problemą dėmesį savo praktikoje ne kartą atkreipė ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, pažymėdamas, kad nešališkumo principas negali būti suprantamas

¹² 2017 m. liepos 11 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 3, 22, 57, 58, 167, 256, 293, 312, 317, 320, 322, 324 straipsnių pakeitimo ir 34 straipsnio ir XXX skyriaus pripažinimo netekusiais galios įstatymas (*TAR*, 2017-07-24, i. k. 2017-12575).

¹³ Apie buvusias (iki privataus kaltinimo instituto panaikinimo) perėjimo iš privataus kaltinimo į valstybinių pagrindines teorines ir praktines problemas išsamiau žr. Matuizienė, 2014, p. 94–120.

¹⁴ 2014 m. kovo 13 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37, 102, 233, 240, 243, 244, 261, 273, 314, 323, 361, 362, 362¹, 364, 367, 440, 441, 442 straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 242¹ straipsniu įstatymas Nr. XII-775. *TAR*, 2014, Nr. 2014-03406.

¹⁵ 2019 m. Lietuvos teismų veiklos rezultatai apžvalgoje nurodoma, kad pirmosios instancijos apylinkių ir apygardų teismuose 2019 m. buvo nagrinėjamos 83 baudžiamosios bylos, kurių nagrinėjimas užtruko ilgiau kaip penkerius metus.

pernelyg plačiai, – teismo padarytos teisės aiškinimo ir taikymo klaidos, baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimai, net jei jie ir esminiai, nėra pakankamas pagrindas konstatuoti, kad teismas nagrinėjo bylą šališkai (žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. birželio 11 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-181-648/2019). Iš kasacinės praktikos pavyzdžių, kai išnagrinėjus kasacinį skundą byla gražinama iš naujo nagrinėti apeliacine tvarka, nesutikus su apeliacinės instancijos išvada, jog pirmosios instancijos teismas buvo šališkas ir todėl turi bylą dar kartą nagrinėti iš naujo, susidaro įspūdis, kad tam tikrais atvejais apeliacinės instancijos teismai, pagal BPK patys privalėdami priimti teisėtą ir pagrįstą nuosprendį, linkę priimti mažiau pastangų reikalaujantį sprendimą, t. y. konstatuoti, jog pirmosios instancijos teismas buvo šališkas.

Teismo proceso trūkumai konstatuoti ir byloje *Mžukna prieš Lietuvą* (2017). Šioje byloje EŽTT kritikavo teismo proceso organizavimą – per daugiau kaip metus laiko (iki senaties termino suėjimo) bylos teisme nesugebėta (nesuspėta) išnagrinėti dėl liudytojų neatvykimo, kaltinamojo ligos. EŽTT suabejojo ir tuo metu¹⁶ taikytų senaties terminų reglamentavimo teisingumu – nebuvimu jokios galimybės senaties terminus sustabdyti (sprendimo 86 punktą). Senaties terminų reglamentavimas Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (toliau BK) šiuo metu yra pasikeitęs – dabar galiojančiame BK 95 straipsnio 6 dalies 1 punkte numatoma, kad bylos nagrinėjimo teisme metu senaties eiga sustoja laikotarpiui, kuriam teismas paskelbia nagrinėjimo teisme pertrauką ar bylos nagrinėjimą atideda dėl kaltinamojo ar jo gynėjo nedalyvavimo. BK 95 straipsnio paskutiniais metais daryti pakeitimai gali būti tam tikrais aspektais kritikuojami (žr. Švedas *et al.*, 2017, p. 218–222), bet galimybių kaltinamajam išvengti baudžiamosios atsakomybės vilkinant procesą sumažėjimas šiame straipsnyje nagrinėjamo aspektu yra teigiamas pokytis.

2.4. Teisėsaugos pareigūnų įgaliojimų viršijimo sulaukymo metu ištyrimo problemos

Bylos *Iljina ir Sarulienė prieš Lietuvą* (2011), *Gedrimas prieš Lietuvą* (2016), *Yusiv prieš Lietuvą* (2016), *Žemaitis prieš Lietuvą* (2019), *Žnakovas prieš Lietuvą* (2019) atskleidžia rimtus policijos veiklos trūkumus. Šiose bylose darytos išvados, kad policijos pareigūnai Lietuvoje sulaikydami galimus teisės pažeidėjus naudoja nepateisinamus (neproporcingus) prievartinius veiksmus, o valstybės asmenų, nukentėjusių nuo teisėsaugos pareigūnų veiksmų, skundus tiria atmestinais. EŽTT pozicija dėl tokių situacijų tyrimo yra labai aiški ir griežta – „[r]imtų kaltinimų netinkamu elgesiu tyrimas turi būti operatyvus ir išsamus“ (sprendimo *Gedrimo* byloje 79 punktą). Lietuvoje atliktų ikiteisminių tyrimų aprašymas minėtose bylose rodo, kad suderinti tyrimo operatyvumo ir išsamumo nepavyksta, o kartais gal ir nesistengiama, tarsi darant prezumpciją, kad pareigūnų veiksmai negali būti neteisėti.

Pavyzdžiui, byloje *Iljina ir Sarulienė prieš Lietuvą* (2011) konstatuota, kad vos 3 mėnesius trukęs tyrimas nutrauktas nesant neteisėtų policijos pareigūnų veiksmų įrodymų – galutinį sprendimą priėmusio ikiteisminio tyrimo teisėjo vos vieno puslapio nutartyje, EŽTT nuomone, iš esmės nebuvo atsakyta į pareiškėjų teiginius dėl pareigūnų piktnaudžiavimo.

Iš sprendimo byloje *Gedrimas prieš Lietuvą* (2016) matyti, kad ikiteisminis tyrimas truko dvejus metus, bet tyrimo kokybė neleido užbaigti proceso tinkamu sprendimu – EŽTT pažymėjo (sprendimo 84 punktą), kad jam ypatingą susirūpinimą kelia tai, jog Jonavos apylinkės teismas dvejus metus policijos pareigūnų atžvilgiu vykdytus veiksmus pripažino niekiniais, nes jiems nebuvo suteiktas tinkamas procesinis statusas, t. y. asmenys, neturėdami įtariamojo statuso, negalėjo naudotis atitinka-

¹⁶ Procesas dėl senaties termino suėjimo nutrauktas 2012 m. gegužės mėn., bet BK 95 straipsnio 2010 m. pakeitimai netaikyti, matyt, dėl to, kad nelaimingas atsitikimas darbo vietoje įvyko 2007 m. ir buvo taikoma ankstesnė BK 95 straipsnio redakcija.

momis teisėmis. EŽTT išreiškė apgailestavimą, kad tokios klaidos anksčiau nepastebėjo nei prokurorai, nei teismai. Čia kokių nors teisiškai argumentuotų išvadų, kodėl buvo padaryta tokia klaida, padaryti neįmanoma, o galima tik nusistebėti, kad asmenys, kuriuos pagal nukentėjusiojo parodymus galima laikyti atsakingais už prievartos priemonių nukentėjusiojo atžvilgiu taikymą, procese ilgą laiką dalyvauja kaip objektyvius parodymus byloje privalantys duoti liudytojai ir tik trečiais metais įgyja prieštarigai vertinamą specialiojo liudytojo statusą¹⁷. Ši byla yra pavyzdys, kad Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje nuo 2007 m. veikiantis specialiojo liudytojo institutas (procesinės taisyklės, numatančios gali- mybę asmeniui, kuriam nesuteiktas įtariamojo statusas, duoti parodymus apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką) taikomas beprasmiškai, todėl iš esmės galima sutikti su instituto kritika teisės literatūroje (žr., pvz., Juozapavičius, 2020).

Byloje *Yusiv prieš Lietuvą* konstatuota, kad ikiteisminis tyrimas pagal nepilnamečio pareiškėjo skundą nutrauktas net nebandžius išsiaiškinti, kodėl ant pareiškėjo kūno atsirado tiek daug kraujosruvų, neišsiaiškintus, kiek kartų ir kokiomis aplinkybėmis naudota teleskopinė lazda, sprendimas nutraukti ikiteisminį tyrimą grįstas vien tik pareigūnų parodymais, kurie vertinti daug mažiau kritiškai nei pareiškėjo parodymai (sprendimo 72 punktą). Šioje byloje (kaip, beje, ir *Gedrimo* byloje (sprendimo 82 punktą)) EŽTT atkreipė dėmesį į tai, kad policijos pareigūnų tarnybinių pranešimų ir apklausų protokolų tekstai beveik visiškai sutampa, o tai menkina jų patikimumą (sprendimo 73 punktą). Šis EŽTT pastebėjimas nelaikytinas netikėtu – Lietuvoje yra įprasta¹⁸, kad pareigūnų rašytiniai pranešimai apie įvykį būna identiški. Žinoma, dažniausiai yra normalu, kad aprašydami įvykį jame dalyvavę asmenys nurodo tas pačias aplinkybes. Klausimų kyla, kai skirtingų autorių tekstai yra visiškai tokios pat apimties, juose yra tie patys posakiai, tos pačios sakinių konstrukcijos. Tokiais atvejais pagrįstai galima manyti, kad turimi ne du patikimi, vienas kitą papildantys įrodymų šaltiniai, o tik dvi to paties teksto kopijos, kurių įrodomoji vertė abejotina.

Tarnybinių pranešimų kokybės klausimas kilo ir byloje *Žemaitis prieš Lietuvą* (2019). Šios bylos situacija nuo kitų čia aptariamų situacijų skiriasi tuo, kad nukentėjusiojo pareiškimas buvo tiriamas lyg ir pakankamai sėkmingai – ikiteisminis tyrimas užbaigtas ir byla su kaltinamuoju aktu perduota į teismą, šis priėmė apkaltinamąjį nuosprendį. Visgi apeliacinį skundą išnagrinėjęs aukštesnės instanci- jos teismas priėmė išteisinamąjį nuosprendį, kuris buvo paliktas galioti ir išnagrinėjus bylą kasacine tvarka. Tokioje situacijoje lyg ir būtų galima manyti, kad valstybė pareigą atlikti efektyvų tyrimą vykdė – įtariamasis buvo nustatytas, teisingumą vykdė teismai, o išteisinamojo nuosprendžio priėmi- mas demokratinėje valstybėje yra įprastas dalykas. Vis dėlto EŽTT darė kitokią išvadą – neigiamai vertintas valstybės nesugebėjimas patikimai nustatyti įvykio aplinkybes. EŽTT logika yra suprantama: jei yra pagrindas manyti, kad policijos pareigūnų sulaikomas asmuo patyrė perteklinę prievartą ir yra žinomi į įvykio vietą vykę pareigūnai, tai valstybė turi sugebėti padaryti patikimą išvadą, kas konkrečiai, kokius veiksmus atliko. Kai procesas tokioje santykinai paprastoje situacijoje baigiamas išteisinamuoju nuosprendžiu, iš kurio turinio matyti, kad nėra aiškiai nustatytos įvykio aplinkybės, tai atsiranda pagrindas nuspręsti, jog valstybė savo pozityvių pareigų pagal EŽTK 3 straipsnį formalioju aspektu neatliko. EŽTT šioje byloje rėmėsi principais, išdėstytais 2014 m. EŽTT Didžiosios kolegij- os sprendime *Mocanu ir kiti prieš Rumuniją* ([DK], peticijos Nr. 10865/09, kuriame išaiškinta, kad nors procesinė pareiga pagal Konvencijos 3 straipsnį taikoma ne rezultatui, o priemonėms, visgi, jei tyrimas turi trūkumų ir dėl jų negalima nustatyti bylos aplinkybių ar atsakingo asmens, toks tyrimas

¹⁷ Ikiteisminis tyrimas pradėtas 2008 m. balandžio mėn., o galutinai (paskutinį kartą) nutrauktas 2011 m. spalio mėn. Konflikte dalyvavę pareigūnai specialiųjų liudytojų statusą įgijo 2011 m. balandžio mėn., nors konflikte dalyvavę asmenys buvo žinomi nuo pat tyrimo pradžios.

¹⁸ Čia reiškiamas subjektyvi autoriaus nuomonė, nes jokių reprezentatyvių tyrimų šiuo klausimu nėra atlikta (žinoma).

gali neatitikti reikalaujamo efektyvumo standarto (sprendimo 79 punktas). EŽTT atkreipė dėmesį, kad nagrinėjant bylą pirmosios instancijos teisme buvo išsiaiškinta, jog visus pareigūnų tarnybinius pranešimus (EŽTT manymu, nė viename iš pareiškėjo sulaikymo naktį policijos pareigūnų parengtų pranešimų nebuvo tiksliai aprašytos sulaikymo aplinkybės) surašė vienas asmuo, o kiti pareigūnai tik pasirašė. Ši aplinkybė, EŽTT vertinimu, labai pakenkė pranešimų patikimumui, ypač turint galvoje, kad tas pats pareigūnas vėliau buvo apkaltintas netinkamu elgesiu su pareiškėju. EŽTT pabrėžė, kad klausimas nebuvo aiškiai išnagrinėtas nė viename iš vidaus teismų – šie, kitaip nei pareiškėjas, niekada nesuabejojo pareigūnų patikimumu (sprendimo 81–85 punktai).

Byla *Znakovas prieš Lietuvą* (2019) yra įdomi kaip pavyzdys, kai tų pačių veiksmų vertinimas nacionalinių institucijų sprendimuose ir EŽTT sprendime gali skirtis. Dėl prievartos panaudojimo fakto jokių neaiškumų nebuvo – prieš asmenį, kuris įtariamas smurtu artimoje aplinkoje, dėl priešinimosi policijos pareigūnams panaudojamas elektrošokas. Nukentėjusiojo skundai dėl pareigūnų patraukimo baudžiamojon atsakomybėn Lietuvoje netenkinti, nusprendus, kad pareigūnai priemonę naudojo teisėtai. EŽTT išvada priešinga – EŽTK 3 straipsnis pažeistas, nes tiriant nukentėjusiojo skundus tiksliai neišsiaiškinta, pavyzdžiui, kiek kartų buvo panaudotas prietaisas, ar pareiškėjas buvo iš anksto išpėtas apie tokios priemonės taikymą, ar buvo galimybė taikyti švelnesnes priemones (sprendimo 60 punktas). Įtakos EŽTT išvadoms neturėjo tai, kad pareiškėjas už policijos pareigūnų ižeidimą ir jų nurodymų nevykdymą buvo patrauktas administracinėn atsakomybėn ir administracinio pažeidimo byloje tam tikros aplinkybės buvo nustatytos. EŽTT pažymėjo, kad proceso dėl administracinio pažeidimo tikslas buvo kitas – nustatyti pareiškėjo veiksmus, o ne pareigūnų panaudotų priemonių būtinumą ir proporcingumą (sprendimo 61 punktas).

Analizuojant šį EŽTT sprendimą galbūt gali būti teigiama, kad EŽTT situaciją vertino pernelyg „priekabiau“, nes byloje neabejotinai nustatyta, kad pareiškėjas, įtariamas smurtavęs artimoje aplinkoje, būdamas neblaivus priešinosi pareigūnams, trukdė jiems atlikti pareigas ir todėl pareigūnai turėjo imtis priemonių pasipriešinimui įveikti. Visgi neįmanoma nesutikti su EŽTT argumentais, kad griežtesnės prievartos priemonės gali būti taikomos tik apsvarsčius švelnesnių priemonių panaudojimo galimybes, o nagrinėjamoje situacijoje to nebuvo padaryta.

Ši EŽTT byla yra dar vienas pavyzdys, kai valstybės padarytas materialinis pažeidimas yra preziumuojamas – jei valstybė nepaneigia (pateikdama duomenis apie atliktą išsamų efektyvų įvykio tyrimą), kad pareigūnai neatliko EŽTK prieštaraujančių veiksmų, daroma išvada, kad pažeidimas buvo. Pagal EŽTT praktiką tokioje situacijoje paprastai konstatuojamas dvigubas pažeidimas – materialinis ir procedūrinis. Tai reiškia, jog valstybė, norėdama paneigti pareiškėjo argumentus dėl materialinio pažeidimo, turi įrodyti, kad įvykio tyrimas buvo kruopštus, išsamus, t. y. „apsigynus“ nuo procedūrinio pažeidimo, gali būti „apsiginta“ ir nuo materialinio. Aptariamoms bylos pavyzdžiu galima daryti prielaidą, kad jei nutarime atsakyti pradėti ikiteisminį tyrimą ir procesiniuose dokumentuose, priimtuose nagrinėjant skundus dėl šio nutarimo, būtų nurodytos priežastys, dėl kurių elektrošoką naudoti buvo būtina (t. y. priemonė naudota prieš tai besipriešinantį asmenį išpėjus apie tokią galimybę, priemonė naudota ne per daug kartų (ne per ilgai), kad galimybės rinktis švelnesnių priemonių nebuvo, ir pan.), EŽTT nebūtų konstatavęs EŽTK 3 straipsnio pažeidimų¹⁹.

Apibendrinant aptartas EŽTT bylas galima daryti išvadą, kad jei už procesinių funkcijų vykdymą atsakingi valstybės pareigūnai geriau suvoktų iš Konstitucijos jiems kylančių pareigų turinį ir kruopš-

¹⁹ Taigi EŽTT byla *Znakovas prieš Lietuvą* (2019) gali būti naudojama kaip metodinė priemonė valstybės subjektams apie tai kaip turi būti motyvuojami procesiniai sprendimai. Akivaizdu, kad pagal EŽTT praktiką yra reikalaujama, jog valstybė atliktų kruopštų tyrimą pagal pareiškėjų skundus dėl smurto panaudojimo ir procesiniuose dokumentuose pateiktų išsamius, argumentuotus atsakymus, neapsiribojančius teiginiais, kad įstatymai numato tam tikrų prievartos priemonių naudojimą.

čiai vykdyti šias pareigas, tai ir EŽTT atskaitose nustatytų pažeidimų byloje prieš Lietuvą skaičiai būtų mažesni. Bendriausia išvada apie daromas klaidas, kurios lemia EŽTT pažeidimus, būtų ta, kad probleminėse situacijose vangiai vykdoma ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir prokurorų pareiga atlikti visus būtinus veiksmus, kad per kuo trumpesnę laiką išsamiai būtų atskleistos visos reikšmingos nusikalstamos veikos aplinkybės. Kai kurie EŽTT bylų pavyzdžiai parodo, kad pareigos greitai ir tinkamai išnagrinėti baudžiamąsias bylas nevykdo ir teismai.

3. Galimybė reikalauti žalos atlyginimo civilinio proceso tvarka kaip pažeistų asmens teisių gynbos priemonė

Iš EŽTT jurisprudencijos yra aišku, kad ne visos baudžiamajame procese padarytos klaidos gali būti „ištaisytos“ civilinio proceso tvarka, taip išvengiant EŽTK pažeidimų. Po Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2007 m. vasario 6 d. nutarties Nr. 3K-7-7/2007 priėmimo Lietuvos Respublikos Vyriausybės pozicijose dėl tam tikrų EŽTT pateiktų peticijų dažnai nurodoma, kad pareiškėjai nepanaudojo visų teisinės gynbos priemonių pagal Lietuvos nacionalinę teisę, t. y. nepareiškė civilinio ieškinio dėl žalos atlyginimo, todėl peticija turi būti nepriimama nagrinėti EŽTT. Minėtoje Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartyje išaiškinta, kad žalos dėl pernelyg ilgos trukmės proceso atlyginimas gali būti priteisiamas, nors Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse (toliau – CK) tokia nuostata ir nėra tiesiogiai įtvirtinta; tokiu atveju pagal įstatymo analogiją taikytinos CK 6.272 straipsnio „Atsakomybė už žalą, atsiradusią dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro, teisėjo ir teismo neteisėtų veiksmų“ nuostatos. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinėse bylose priimamose nutartyse suformuluota aiški taisyklė, kad CK 6. 272 straipsnio 1 dalyje pateikiamas nebaigtinis neteisėtų veiksmų sąrašas. Taigi esant tokiai kasacinei praktikai, net ir nesant eksplisitinio reguliavimo, galima daryti išvadą, kad civilinis ieškinytis gali būti reiškiamas dėl įvairių proceso metu galimai padarytų pažeidimų, o tai tuo pačiu reiškia, kad prieš pateikiant peticiją EŽTT tam tikrais atvejais privaloma savo teises bandyti apginti civilinio proceso keliu. Pavyzdžiui, byloje *Savickas ir kiti prieš Lietuvą* (2013) priimtame nutarime EŽTT padarė išvadą, kad po minėtos Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. vasario 6 d. nutarties priėmimo Lietuvoje veikia veiksminga priemonė ginant dėl ilgo (administracinio, baudžiamojo ar civilinio) proceso pažeistas teises. Tai, kad galimybę kreiptis dėl žalos atlyginimo civilinio proceso tvarka EŽTT laiko efektyvia nacionalinėje teisėje numatyta priemonė ir kitokiose situacijose (ne vien tik per ilgos proceso trukmės) patvirtina 2019 m. rugsėjo 3 d. nutarimas byloje *Jamuškevičienė prieš Lietuvą* (2019). Šioje byloje EŽTT padarė išvadą²⁰, kad civilinio ieškinio nepareiškimas, ginant garbę ir orumą dėl galimo nekaltumo prezumpcijos pažeidimo baudžiamojo proceso metu, yra pagrindas nepriimti peticijos nagrinėti EŽTT.

Visgi ši priemonė nelaikytina universalia priemone, kurį apsaugotų nuo bet kokių (visų) baudžiamojo proceso metu padarytų klaidų (netinkamo valstybės pareigų vykdymo) įvertinimo kaip EŽTK pažeidimų, ypač kai kalbama apie 2 ir 3 straipsnyje įtvirtintų teisių pažeidimą tyčiais veiksmais.

Tai aiškiai pasakyta ir šiame straipsnyje aptariamose bylose. Pavyzdžiui, byloje *Kosteckas prieš Lietuvą* (2017), remiantis ankstesne EŽTT jurisprudencija, pabrėžta, kad tas faktas, jog pareiškėjui civilinio proceso tvarka buvo priteisti 7 000 litų neturtinei žalai (pareiškėjui sulaužyta nosis) ir 5 124 litai turtinei žalai atlyginti, negali būti laikomas pakankama priemone valstybės pozityviosioms pareigoms pagal EŽTK 3 straipsnį įvykdyti, nes ji skirta žalai atlyginti, o ne kaltiems asmenims nustatyti ir nubausti. Civilinėje teisėje numatytos priemonės gali būti laikomos pakankamomis, kai sužalojimus

²⁰ Tiesa, EŽTT kolegija nebuvo vieninga – nutarimas priimtas 4 balsais prieš 3.

privatūs asmenys sukelia dėl neatsargumo, o ne tyčiniai, smurtiniais veiksmais (sprendimo 46 punktas). Panaši išvada daryta ir byloje *Mažukna prieš Lietuvą* (2016) konstatuojant, kad neišnaudota galimybė civilinėje byloje reikalauti žalos atlyginimo iš bankrutavusios įmonės nelaikytina efektyvia priemone ginti savo interesus²¹.

Išvados

1. EŽTT nustatyti trūkumai, vykdant valstybės pozityviausias procesines pareigas pagal EŽTK 2 ir 3 straipsnius, negali būti laikomi atsitiktinai padarytomis klaidomis. Atvirkščiai, atlikta analizė rodo, kad straipsnyje aptartos probleminės situacijos sistemiskai kartojasi mūsų teisinėje praktikoje, tai vyko galiojant 1961 m. BPK, vyksta ir taikant 2002 m. BPK – o EŽTT išnagrinėtos bylos yra tik pavyzdžiai, kai tai patvirtinama tarptautiniu lygmeniu.
2. EŽTT nustatyti valstybės pozityviųjų procesinių pareigų nevykdymo atvejai susiję ne su įstatymų kokybe, o buvo nulemti netinkamo tų įstatymų taikymo. Žinoma, privataus kaltinimo instituto panaikinimas ir patraukimo baudžiamojon atsakomybėn senaties terminų pailginimas kai kurių EŽTT nustatytų problemų gali padėti išvengti, visgi esminių pokyčiai turi būti pasiekti teisėsaugos pareigūnų ir teismų veikloje. Iš aptartų EŽTT bylų pavyzdžių akivaizdu, kad EŽTK pažeidimus lemia:
 - a) netinkamas teisėsaugos pareigūnų požiūris į nukentėjusiųjų skundus ir pašymus dėl būtinų proceso veiksmų atlikimo – būtini proceso veiksmai neatliekami ar atliekami paviršutiniškai, pavėluotai, nors kiekvienas mirties ar sveikatos sutrikdymo atvejis turi būti efektyviai, greitai, itin kruopščiai ištiriamas *ex officio*, t. y. net ir nesant nukentėjusiųjų skundų;
 - b) netinkamas nutarimų atsakyti pradėti ikiteisminį tyrimą ir nutarimų nutraukti ikiteisminį tyrimą motyvavimas mirties ar sveikatos sutrikdymo situacijose (nenurodomi išsamūs sprendimo priėmimo argumentai, dėl to paprastai neišsiaiškinamos svarbios įvykio aplinkybės);
 - c) proceso užvilkinimas dėl įvairių priežasčių, įskaitant ir specialių žinių panaudojimo baudžiamajame procese problemas – ne taip jau retai praktikoje tam tikrų kategorijų bylose (aktualiose šiame straipsnyje nagrinėtų klausimų požiūriu) pasitaikanti situacija (išsamiai byloje *Kraulaidis prieš Lietuvą* nagrinėta), kai darant vis naujas ekspertizes (gaunant naujas specialistų išvadas) procesas yra užvilkinamas, o gaunami rezultatai nepadeda per protingą laiką byloje nustatyti tiesos;
 - d) teisėsaugos pareigūnų negebėjimas (nenorėjimas) teisingai įvertinti panaudojamų prievartos veiksmų proporcingumą bei tyrimą pagal skundus dėl perteklinės prievartos panaudojimo atliekančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir prokurorų pareigos tokius skundus tirti itin kruopščiai, t. y. nustatyti visas situacijos aplinkybes, neapsiribojant vien tik pareigūnų, dėl kurių veiksmų skundžiamasi, tarnybinių pranešimų (sutampančių pagal turinį) ir jų parodymų įvertinimu, neatlikimas;
 - e) ilgos pertraukos tarp teismo posėdžių, dažnas posėdžių atidėjimas; apeliacinės instancijos teismų sprendimai perduoti bylą iš naujo nagrinėti pirmosios instancijos teismams „dirbtinai“ konstatavus pirmosios instancijos teismo šališkumą.

²¹ Vienoje iš naujesnių EŽTT bylų – 2020 m. sausio 14 d. sprendime byloje *Beizaras ir Levickas prieš Lietuvą* (Nr. 41288/15) Vyriausybės prieštaravimą, kad pareiškėjai galėjo naudotis kitomis, t. y. civilinės teisės, gynybos priemonėmis, „neapsaugojo“ nuo EŽTK 8, 13 ir 14 straipsnių pažeidimų konstatavimo dėl valstybės nereagavimo baudžiamojamo proceso priemonėmis. Pareiškėjai teigė, kad buvo diskriminuojami dėl seksualinės orientacijos, pažeidžiant Konvencijos 14 straipsnį, taikomą kartu su 8 straipsniu, nes valdžios institucijos atsisakė pradėti ikiteisminį tyrimą dėl „Facebook“ puslapyje paliktų neapykantą kurstančių komentarų. Pareiškėjų teigimu, valdžios institucijų atsisakymas pradėti ikiteisminį tyrimą atėmė iš jų galimybę reikalauti teisinio žalos atitaisymo, todėl buvo pažeistas Konvencijos 13 straipsnis.

3. Gana didelis skaičius EŽTT bylų, kuriose konstatuota, kad tinkamai nebuvo iširti nukentėjusiųjų skundai dėl neteisėto pareigūnų elgesio, panaudojus perteklinę prievartą, leidžia daryti išvadą, jog Lietuvoje tokių įvykių tyrimas būna labai formalus ir neišsamus. Paprastai be išsamesnio tyrimo daroma prezumpcija, kad pareigūnai pažeidimų nedaro.
4. Galimybė nukentėjusiajam gauti turčinės ir (ar) neturčinės žalos atlyginimą civilinio proceso tvarka neatleidžia valstybės nuo atsakomybės už efektyvaus tyčinių smurtinių veiksnių tyrimo neatlikimą, nes valstybė tokiose situacijose turi užtikrinti ne tik žalos atlyginimą, bet ir imtis veiksmingų priemonių nustatyti ir patraukti atsakomybėn veikas padariusius asmenis.

Literatūra

Norminiai teisės aktai

1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (2011). *Valstybės žinios*, 156-7390.

Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. spalio 25 d. direktyva 2012/29/ES, kuria nustatyti būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai. *OL* 2012, L 315.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 37-1341.

Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 74-2262.

Specialioji literatūra

Akandji-Kombe, J.-F. (2007). *Positive Obligations under the European Convention on Human Rights*. Human Rights Handbooks, No. 7. Strasbourg: Council of Europe.

Ažubalytė, R., Jurka, R., Zajančauskienė, J. (2016). *Baudžiamojo proceso teisė. Bendroji dalis. I knyga*. Vadovėlis. Vilnius: Registrų centras.

Juozapavičius, A. (2017). Ikiteisminio tyrimo pradėjimo materialusis pagrindas: teorija ir praktika. *Teisė*, 103, 22–44, <https://doi.org/10.15388/Teise.2017.103.10778>

Juozapavičius, A. (2020). Specialus liudytojas – tarp liudytojo ir įtariamojo? *Teisė*, 114, 26–48, <https://doi.org/10.15388/Teise.2020.114.2>

Kazlauskas, M., Goda, G. (1999). Naujo Baudžiamojo proceso kodekso projektas: kūrimo prielaidos, struktūra, naujovės. *Teisės problemos*, 1999, 3, 5–18.

Kuconis, P. (2012). Ikiteisminio tyrimo pradėjimo ir atsisakymo jį padėti teisinio reguliavimo probleminiai aspektai. Iš *Nepriklausomos Lietuvos teisė: praeitis, dabartis ir ateitis* (2012). Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Alumni draugija.

Matuizienė, E. (2014). *Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S), Mykolo Romerio universitetas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

Merkevičius, R. (2018). *Baudžiamojo proceso enciklopedija. I knyga. Baudžiamojo proceso samprata, tipai, tikslai, stadijos ir šaltiniai*. Vilnius: Registrų centras.

Švedas, G. et al. (2017). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso Bendrosios dalies vientisumo ir naujovių (su)derinamumo iššūkiai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai

Savickas ir kiti prieš Lietuvą, [EŽTT], Nr. 66365/09 ir kt., [2013-10-15]. ECLI:CE:ECHR:2013:1015 DEC006636509.
Juozaitienė ir Bikulčius prieš Lietuvą, [EŽTT], Nr. 70659/01 ir 74371/01, [2008-04-24]. ECLI:CE:ECHR:2008:0424 JUD007065901.

Ilijina ir Sarulienė prieš Lietuvą, [EŽTT], Nr. 32293/05, [2011-03-15]. ECLI:CE:ECHR:2011:0315 JUD003229305.

Česnulevičius prieš Lietuvą, [EŽTT], Nr. 13462/06, [2012-01-10]. ECLI:CE:ECHR:2012:0110 JUD001346206.

Valiulienė prieš Lietuvą, [EŽTT], Nr. 33234/07, [2013-03-26]. ECLI:CE:ECHR:2013:0326 JUD003323407.

Banel prieš Lietuvą, [EŽTT], Nr. 14326/11, [2013-06-18]. ECLI:CE:ECHR:2013:0618 JUD001432611.

Bakanova prieš Lietuvą, [EŽTT], Nr. 11167/12, [2016-05-31]. ECLI:CE:ECHR:2016:0531 JUD001116712.

Gedrimas prieš Lietuvą, [EŽTT], Nr. 21048/12, [2016-07-12]. ECLI:CE:ECHR:2016:0712 JUD007065901.

Yusiv prieš Lietuvą, [EŽTT], Nr. 55894/13, [2016-10-04]. ECLI:CE:ECHR:2016:1004 JUD005589413.

Kraulaidis prieš Lietuvą, [EŽTT], Nr. 76805/11, [2016-11-08]. ECLI:CE:ECHR:2016:1108 JUD007680511.

Mažukna prieš Lietuvą, [EŽTT], Nr. 72092/12, [2017-04-11]. ECLI:CE:ECHR:2017:0411 JUD007209212.
Kosteckas prieš Lietuvą, [EŽTT], Nr. 960/13, [2017-06-13]. ECLI:CE:ECHR:2017:0613 JUD0096013.
Abu Zubaidah prieš Lietuvą, [EŽTT], Nr. 46454/11, [2018-05-31]. ECLI:CE:ECHR:2018:0531 JUD004645411.
Miliukas prieš Lietuvą, [EŽTT], Nr. 10992/14, [2019-04-16]. ECLI:CE:ECHR:2016:0416 JUD001099214.
Januškevičienė prieš Lietuvą, [EŽTT], Nr. 69717/14, [2019-09-03]. ECLI:CE:ECHR:2019:0903 JUD006971714.
Tumėnienė prieš Lietuvą, [EŽTT], Nr. 10544/17, [2019-10-01]. ECLI:CE:ECHR:2019:1001 JUD001054417.
Žnavas prieš Lietuvą, [EŽTT], Nr. 32715/17, [2019-11-19]. ECLI:CE:ECHR:2019:1119 JUD003271517.
Beizaras ir Levickas prieš Lietuvą, [EŽTT], Nr. 41288/15, [2020-01-14]. ECLI:CE:ECHR:2011:0114 JUD004128815.

Kita

Annual Report European Court of Human Rights 2019 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2019. [žiūrėta 2020 m. rugsėjo 5 d.].

Lietuvos Respublikos prokuratūros veiklos 2018 m. ataskaita [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.prokuraturos.lt/data/public/uploads/2019/03/lietuvos-respublikos-prokuraturos-veiklos-2018-m.-ataskaita.pdf> <https://www.prokuraturos.lt/data/public/uploads/2020/03/prokuraturos-veiklos-2019-m.-ataskaita-2020-03-03-nr.-17.9.-3260.pdf> [žiūrėta 2020 m. rugsėjo 10 d.].

Lietuvos teismai. Veiklos rezultatai. 2019 m. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2020/03/teismai2020.pdf> [žiūrėta 2020 m. rugsėjo 10 d.].

The Positive Procedural Obligations of States under Article 2 and 3 of the European Convention on Human Rights: Lithuanian Experience

Gintaras Goda

(Vilnius University)

S u m m a r y

In recent times, the European Court of Human Rights has relatively often found that Lithuanian law enforcement authorities violate the obligation under Articles 2 and 3 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in conducting an effective investigation into the death or ill health of individuals. The jurisprudence of the ECtHR has consistently emphasized the need for a thorough and expeditious investigation of such events. The article, analyzing the ECtHR cases against Lithuania and other sources, attempts to answer the question of the reasons why criminal proceedings in Lithuania (in some cases decisions to refuse to initiate a pre-trial investigation) are assessed by the ECtHR as a breach of the state's duty to conduct an effective investigation. The article concludes that violations of the ECHR are not caused by the quality of the law, but by inappropriate legal practice.

The main problems in the practice of pre-trial investigation, in the opinion of the author, are the following: unreasonable dissatisfaction of victims with complaints and statements regarding the performance of necessary procedural steps or improper, late performance of such actions; hasty adoption of decisions to refuse to initiate pre-trial investigation and decisions to terminate pre-trial investigation and incomplete motivation of these decisions; delays in proceedings for various reasons, including problems with the use of special knowledge in criminal proceedings (instructing specialists, experts to carry out the same investigations several times in the same case) for the same investigations. Improper organization of court proceedings also contributes to violations of the ECHR: long breaks between court hearings, frequent adjournment of hearings; unreasonable decisions of appellate courts to remit a case to the courts of first instance.

As a separate issue, the article discusses ECtHR cases in which it has been established that victims' complaints about the misconduct of officials through the use of excessive force have not been properly investigated. The analysis of these cases leads to the conclusion that in Lithuania, assuming that officials usually act lawfully, the investigation of such events is often very formal and incomplete.

The article draws attention to the fact that the possibility for a victim to receive compensation for pecuniary and / or non-pecuniary damage in civil proceedings does not release the state from liability for non-compliance with the obligation to conduct an effective investigation of intentional acts of violence.

Pozityvios procesinės valstybės pareigos pagal Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 2 ir 3 straipsnius: Lietuvos patirtis

Gintaras Goda

(Vilniaus universitetas)

S a n t r a u k a

Pastaruoju metu Europos Žmogaus Teisių Teismas santykinai dažnai nustato, kad Lietuvos teisėsaugos institucijos pažeidžia iš Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 2 ir 3 straipsnių kylančią pareigą atlikti efektyvų tyrimą dėl asmenų mirties ar nustatyti sveikatos sutrikdymą. EŽTT jurisprudencijoje nuolat akcentuojama, kad tokių įvykių tyrimas turi būti kruopštas ir greitas. Straipsnyje, analizuojant EŽTT bylas prieš Lietuvą ir kitus šaltinius, bandoma atsakyti į klausimą, dėl kokių priežasčių Lietuvoje vykę baudžiamieji procesai (tam tikrais atvejais sprendimai atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą) EŽTT vertinami kaip valstybės pareigos atlikti efektyvų tyrimą nevykdymas. Straipsnyje daroma išvada, kad EŽTK pažeidimus lemia ne įstatymų kokybė, o netinkama teisinė praktika.

Pagrindinės ikiteisminio tyrimo praktikos problemos, autoriaus manymu, yra šios: nepagrįstas nukentėjusiųjų skundų ir pašymų dėl būtinų proceso veiksmų atlikimo netenkinimas ar tokių veiksmų atlikimas netinkamai, pavėluotai; skubotas nutarimų atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą ir nutarimų nutraukti ikiteisminį tyrimą priėmimas bei neišsamus šių sprendimų motyvavimas; proceso užvilkinimas dėl įvairių priežasčių, įskaitant ir specialių žinių panaudojimo baudžiamajame procese problemas (pavedimas specialistams, ekspertams kelis kartus atlikti tuos pačius tyrimus toje pačioje byloje). Prie EŽTK pažeidimų prisideda ir netinkamas teismo procesų organizavimas: ilgos pertraukos tarp teismo posėdžių, dažnas posėdžių atidėjimas; nepagrįsti apeliacinės instancijos teismų sprendimai perduoti bylą iš naujo nagrinėti pirmosios instancijos teismams.

Kaip atskira problema straipsnyje aptariamos EŽTT bylos, kuriose konstatuota, kad tinkamai nebuvo ištirti nukentėjusiųjų skundai dėl neteisėto pareigūnų elgesio, panaudojus perteklinę prievartą. Šių bylų analizė leidžia daryti išvadą, jog Lietuvoje, darant prezumpciją, kad pareigūnai paprastai veikia teisėtai, tokių įvykių tyrimas dažnai būna labai formalus ir neišsamus.

Straipsnyje atkreipiamas dėmesys, kad galimybė nukentėjusiajam gauti turčinės ir (ar) neturčinės žalos atlyginimą civilinio proceso tvarka neatleidžia valstybės nuo atsakomybės dėl pareigos atlikti efektyvų tyčinių smurtinių veiksmų tyrimą nevykdymo.

Dr. Gintaras Goda yra Vilniaus universiteto Teisės fakulteto partnerystės profesorius, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjas. Pagrindinė jo mokslinių tyrimų sritis yra baudžiamojo proceso teisė, procesinės prievartos priemonių taikymo problemos.

Dr. Gintaras Goda is a professor of partnership at the Faculty of Law of Vilnius University, a judge of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania. His main area of research is criminal procedure law and problems of the application of procedural coercive measures.